

М. М. В і д е й к о
(Т р и п і л л я)

ПИТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОЗБРОЄННЯ УЧАСНИКІВ ГРЮНВАЛЬДСЬКОЇ БИТВИ: КИЇВСЬКА ХОРУГВА

Етнічний склад представників військового про- шарку Київської землі на початок XV ст. відзна- чався різноманітністю в силу її прикордонного статусу. Наслідком цієї різноманітності було ви- користання різних зразків озброєння. В обладунках поєднувалися «східні» традиції (типи шоломів, ши- роке використання кольчуг, східних типів бриган- тинних обладунків, вірогідне використання архаїч- них ламелярних обладунків, шабель, певних типів сокир, татарських луків) з «західноєвропейськими» (шоломи-бацінети, нагрудники, латний захист рук та ніг, мечі, арбалети) і «литовськими» (шоло- ми-«пикельхуби», щити-навези).

К л ю ч о в і с л о в а: Грюнвальдська битва, Київська хоругва, 1410 рік, аматори-реконструк- тори, обладунок, арбалет, рогатина.

2010 року було урочисто відзначено 600-ту річницю Грюнвальдської битви, яка мала місце 15 липня 1410 року на полях між се- лами Грюнефельде (нині — Грюнвальд) і Танненберг (нині — Стембарк). У цій битві об'єднані сили союзників, Королівства Поль- ського та Великого князівства Литовського, Руського і Жемойтського здобули перемогу над військом держави Тевтонського Ордену. Нез- важаючи на липневу спеку, ювілейного року кілька тисяч реконструкторів, в тому числі з України, розіграли перед глядачами епізоди цієї історичної події (рис. 1). Більшість учасни- ків намагалася якомога ретельніше відтворити одяг, обладунки та озброєння учасників битви.

Уважне вивчення фотоматеріалів та участь у ювілейній інсценізації показали, що незва- жаючи на вихід в 2010 році на поле бою «Гали- цької хоругви» (рис. 1, 2, 3), уявлення більшості українських (і не лише українських) рекон- структорів про те, як мали виглядати хоругви із земель Русі, переважно досить далекі навіть

від існуючих розробок фахівців. З іншого боку, вивчення фахової літератури в галузі архео- логії та зброєзнавства, ряду писемних джерел показали, що тема потребує подальшого вив- чення. Дана стаття є спробою розробити певні засади до реконструкції «київської хоругви» та показати приклади їх можливої реалізації.

З історичних джерел відомо, що союзники виставили близько сотні тактичних підроз- ділів — хоругов, які презентували різні регіони Центральної та Східної Європи — від Познані до Кракова і Вільна, від Львова і Смоленська до Києва і Золотої Орди. На час Великої Вій- ни з Ордемом одна частина частина руських земель знаходилися під владою Корони Поль- ської, інша — Великого Князівства Литовського (ВКЛ). Загалом, із сорока трьох vexillia (хору- гов) ВКЛ, які перелічено у «Хроніці» Яна Длуго- ша більшість походила з руських земель, серед них згадана Київська — vexillum Kyoviensis [Długosii, 1876, P. 42]. Це означає, що Київська земля, якою на той час управляв князівський намісник, виставила принаймні дві-три сотні воїнів. Загальна чисельність війська ВКЛ у поході в землі «панів пруських» сучасними до- слідниками визначається переважно в межах 10000—12000 [Nadolski, 2003].

Грюнвальдська битва, як відомо з її описів, відбулася за участю виключно кавалерійських підрозділів. У джерелах не згадано про участь піхоти з будь-якої сторони. Можна зрозуміти, коли ця тема підіймалася у XIX або XX ст. (напр.: [Kuczynsky, 1966], коли актуальними вважали- ся питання «вирішальної ролі народних мас в іс- торії»). Тому дивно зустрічати у працях сучасних істориків необґрунтовані твердження, що князь Вітовт мав у війську «три піхотні полки з Смо- ленська» [Черкас, 2010, с. 121].

Рис. 1. Інценізація Грюнвальдської битви 2010 року, Польща: 1 — «Галицька хоругва», представлена ре конструкторами з різних міст України під знаменом із зображенням галки; 2 — знаменоносець «Галицької хоругви» у «руському» озброєнні; 3 — учасники «Галицької хоругви»

Як виглядали ці багатотисячні армії? Пересічна людина може судити про це переважно із фільмів, картин, ілюстрацій до художніх творів. Однак, на жаль, навіть найкращі з подібних творів відтворюють, як правило, картину далеку від реальної — і це стосується не лише костюмів чи зброї, але й поведінки, мови персонажів, не кажучи про відтворення батальних сцен.

Більш достовірними, на перший погляд, мали б вважатися музейні експозиції. Однак навіть знайомство з музеєм Грюнвальдської битви, створеним на місці подій, не кажучи про інші, викликає масу запитань і сумнівів у аде-

кватності представленого. Це і не дивно — адже минуло понад 600 років, мало що збереглося, а на підставі того, що є у розпорядженні вчених, часом складно відтворити повну картину.

Археологічні дослідження на полях під Грюнвальдом проводилися із значним розмахом у ХХ ст., однак за всі роки досліджень археологи змогли похвалитися 28-ма одиницями знахідок, які можна було якось пов'язати із подіями 1410 року [Rajewski, 1963, S. 114—118; Wolski, 2008, S. 57—110]. Більшість виявлених археологами реліквій склали вістря стріл — до арбалетних болтів і кілька — до луків. Знайдено було також уламок меча і фрагменти латної

рукавички та деякі дрібні фрагменти залізних виробів — частин спорядження людей і коней [Wolski, 2008, S. 100]. Чи не найважливішою знахідкою стали поховання, виявлені навколо каплиці, спорудженої по битві представниками Ордену та в інших місцях — антропологам вдалося встановити причину смерті кількох десятків учасників битви [Wolski, 2008, S. 97—98].

Значні дослідження проведено зброєзнавцями з Польщі, які змогли зібрати чимало інформації, в тому числі з археологічних досліджень, стосовно озброєння учасників битви [Glosek, 1996; Uzbrojenie w Polsce..., 1990; Nowakowski, 2004; та ін.].

Подібних за обсягом праць по зброєзнавству, які б враховували фонди вітчизняних музейних збірок та дослідницьких установ, наразі не існує. Однак це не означає, що не варто вже зараз намагатися відтворити найбільш достовірні версії комплектів озброєння учасників Грюнвальдської битви, які прибули туди з Київщини або Волині. Історія заслуговує на повагу, отож відповідальне ставлення до відтворення її у найменших подробицях якраз і є виявом подібної шани до предків.

Не додають подробиць і повідомлення, які можна знайти на сторінках давніх хроні. Так, широко відоме місце з твору Я. Длугоша, де сказано, що «...Окрім того були у литовському війську Олександра Вітовта, великого князя Литви, хоругви, під якими стояли лише вершники (*milites*¹) литовські, руські, самагітські і татари. Ці хоругви, однак, мали нещільні ряди і менше зброї, ніж польські; також і конями вони не могли зрівнятися з поляками...» [Długosii, 1876, P. 41]. Однак кількома сторінками раніше той самий автор наводить розмову у Великого магістра Ордену, який скептично поставився до озброєння литовського війська (на думку якого, у князя Вітовта було більше людей з ложками, ніж зі зброєю), на що було сказано: «військо князя Вітовта не лише велике і сильне (*magnum et potentem*), але й забезпечене кращою зброєю (*optimis armis*)» [Długosii, 1876, P. 17]. Отож бачимо, що погляди на якість бойового спорядження війська ВКЛ вже кілька сотень років тому часом могли бути діаметрально протилежними.

У вивченні та реконструкції озброєння XIV—XV ст. на землях України в останні десятиліття зроблено лише перші кроки, здебільшого на ниві публікації окремих знахідок та комплексів. Чи не єдина узагальнююча праця, присвячена військовій справі в Україні у другій половині XIV — першій половині XV ст., яка належить В.О. Микитишину, стосовно озброєння військових формувань з території України, на жаль, містить ряд тверджень, які не відпові-

дають реальному стану речей [Микитишин, 2003, с. 11—14].

Більш вагомим і ґрунтовним у вивчення зброярства та військової справи ВКЛ є доробок істориків з Білорусі, презентований насамперед працями Ю. Бохана [Бохан, 2002; 2003]. Зауважимо, що в якості ілюстрації згаданий автор охоче використовував вироби реконструкторів з Білорусі, які презентують зразки обладунків та зброї кінця XIV — початку XV ст. [Бохан, 2003, с. 8, 15, 19, 21, 30, 32 та ін.; 2010, с. 118, 124—125].

Як не дивно, найбільш активними у цьому питанні виявилися не вчені, а аматори-реконструктори, які намагаються, враховуючи відомі зразки матеріальної культури, іконографічні та писемні джерела, створити найбільш вірогідний образ «воїнів Грюнвальда» зі Сходу. Деякі результати цієї праці було опубліковано 2010 року [Відейко, 2010]. Представлено реконструкції, створені Р. Анисенком, О. Вангородським, М.М. та М.Ю. Відейками, Є. Гордієнком, П. Комаренком, М. Кузьменком, С. Середенком та І. Фурлетом. Ця тема не є простою, про що можуть свідчити критичні зауваження на адресу вказаного видання та досить гарячі дискусії на реконструкторських форумах. Тема озброєння та спорядження воїнів ВКЛ часів Грюнвальда в останні роки користувалася значною увагою реконструкторів з Білорусі, Росії та України. Про це свідчить той факт, що кількість переглядів лише кількох тем на форумах перевищила 60000 [Відейко, 2010, с. 7].

Склалося два напрямки у підході до питань реконструкції образу воїнів русинських хоругв ВКЛ: перший ґрунтується на вірогідності переважання тут «східних традицій», презентованих з одного боку власне традиціями Русі, з іншого — татарськими, ординськими впливами. Його прибічники посиляються переважно на певні археологічні знахідки (та їх статистику), іконографію. Другий напрямок наголошує на вагомому внеску традиції «західних» і також ґрунтується на археології, іконографії, і, що особливо цікаво, — залученні письмових джерел про поставки озброєння до ВКЛ з Польського Королівства та місцевого її виробництва. Найбільш продуктивним, на нашу думку, було б врахування обох позицій — насамперед у випадках, коли висновки ґрунтуються на надійних і достовірних джерелах.

Даний матеріал має на меті висвітлити практичні розробки, зроблені в останні роки. При їх здійсненні бралася до уваги та обставина, що предмети озброєння у середньовіччі могли бути у вжитку впродовж кількох десятиліть² [Uzbrojenie w Polsce..., 1990, S. 32]. Отож під Грюнвальдом 1410 року цілком можливо було

1. Частіше цей термін перекладають, як «лицарі», що, на нашу думку, не зовсім точно відображає реальності початку XV ст.

2. Організаторами інсценізації Грюнвальдської битви встановлено допуски в межах 1350—1420 pp. — тобто 70 років [http://www.grunwald1410.pl/regulaminy/Regulamin%202010.pdf].

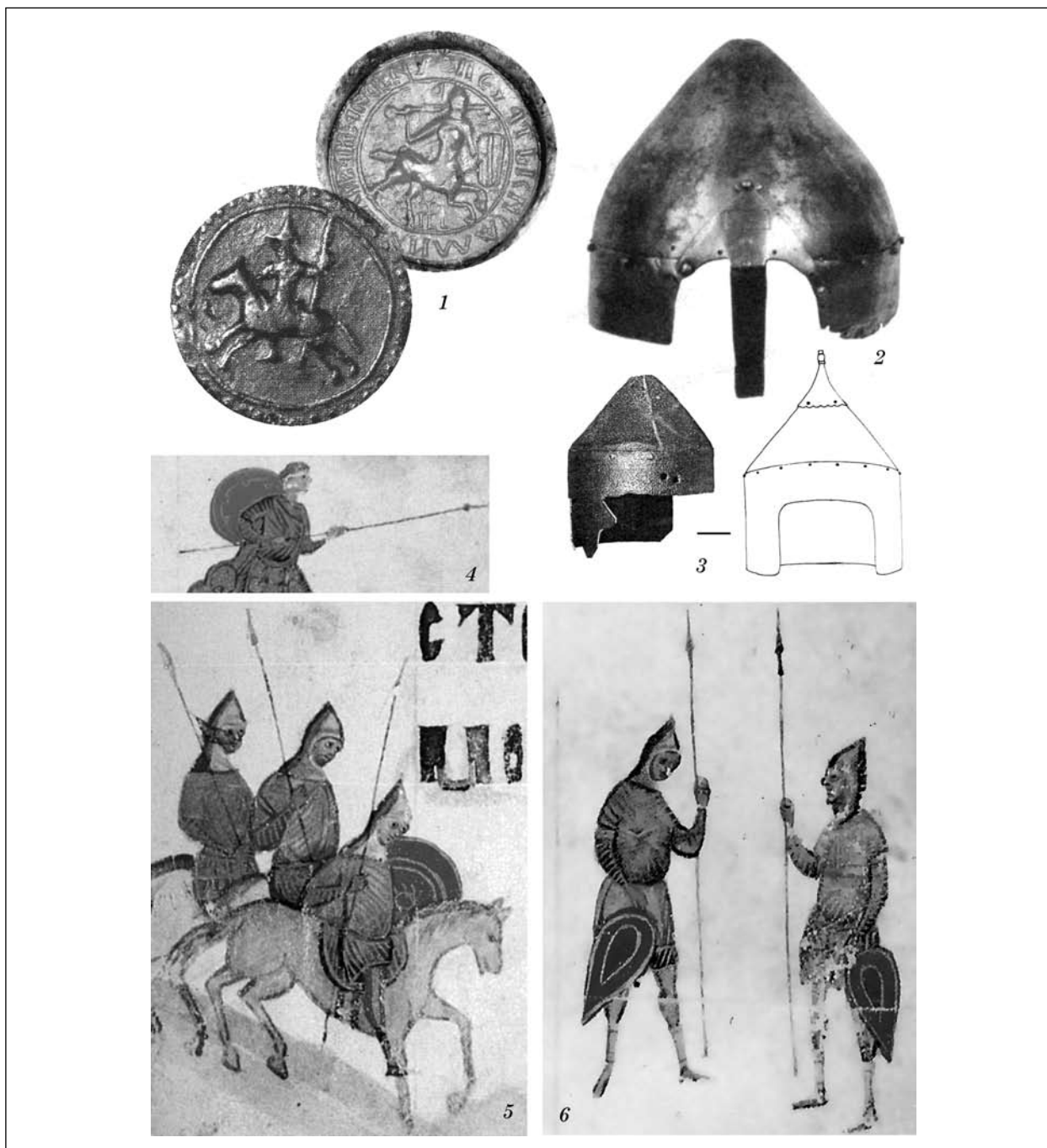

Рис. 2. Іконографічні, музейні та археологічні джерела, використані для реконструкції обладунків та зброї: 1 — печатки князів ВКЛ; 2 — шолом із зброярні князів Радзивіллів з Несвіжа (за Ю. Боханом); 3 — шолом з Білої Калитви (за К.О. Жуковим); 4—6 — мініатюри з Київської псалтирі (за Г.І. Вздорновим)

побачити зразки обладунків чи зброї, виготовлені впродовж останньої чверті, а то і третини XIV ст. Встановити асортимент та вигляд цих виробів можна на підставі археологічних, іконографічних та писемних джерел.

При реконструкції вигляду воїнів київської хоругви ми виходили з наступних обставин, встановлених на підставі писемних джерел:

До військової служби були забор'язані особи, які тримали земельні володіння. Їх перелік (за категоріями) відомий з письмових джерел того часу — князі (*duces*), пани (*baronibus*), бояри

(*nobiles*) [Яковенко, 2008]. Важливим є те, що майновий статус згаданих вище осіб міг значно різнитися навіть у межах одного рангу, що мало знайти вияв у асортименті, кількості та якості озброєння.

На службу перелічені категорії військової еліти виступали на чолі озброєних почтів з воїнів та у супроводі слуг. Найбідніші — могли виступати одноосібно.

Особливою категорією вояків були гарнізони замків, що знаходилися під юрисдикцією Великого Князя, яких на Київщині налічують,

за різними даними, від 9 до 12. Відомо, що у XV ст. військові контингенти мали виставляти монастирі — власники земель, запов'язаних військовими службами. Можливо, ситуація на початку століття у цьому питанні виглядала аналогічною.

Етнічний склад представників військового прошарку Київської землі на початок XV ст. відзначався різноманітністю в силу історичних подій минулих часів, прикордонного статусу, а також наявності представників центральної влади Корони Польської та ВКЛ [Яковенко, 2008, с. 59—70, 161—195, 271—284]. Йдеться про наявність значного числа бояр-русинів, нащадків номадів, оселених ще на кордонах Русі (наприклад — князі Половці з Лівобережжя Дніпра), татар, а також окремих осіб з інших регіонів ВКЛ призначених на уряди, навіть поляків та німців (військових фахівців, надісланих до замків). Наслідком цієї різноманітності могло бути використання переліченими вище категоріями осіб різних зразків озброєння, згідно власних традицій та можливостей.

У озброєнні та обладунках могли поєднуватися «східні» традиції (типи шоломів, широке використання кольчуг, східних типів бригантинних обладунків, вірогідне використання архаїчних ламелярних обладунків, шабель, певних типів сокир, татарських луків) з «західноєвропейськими» (шоломи-бацинети, нагрудники, латний захист рук та ніг, мечі, арбалети) і «литовськими» (шоломи-«шкельхуби», щити-павези).

Таким чином, працюючи в подальшому над відтворенням зовнішнього вигляду вояків з Київщини часів Грюнвальдської битви ми маємо взяти до уваги вірогідність значного різноманіття складу земської хоругви з огляду на соціальний та правовий статус, економічні можливості, етнічну специфіку та традиції. Певною мірою ця обставина знайшла відображення у «Хроніці» Яна Длугоша, коли він подає опис огляду війська ВКЛ, зробленого князем Олександром-Вітовтом незадовго до битви:

«...Олександр, великий князь Литви, ... займався шиккуванням литовського війська; розділив його по стародавньому звичаю предків на клини і хоругви (*per cuneos et turmas*); поставив у кожному клині всередину вершників (*milites*) на гірших конях або недостатньо добре озброєних, яких оточували інші на більш сильних конях і краще озброєні... (*equitati potiori et insigniter armati includebant*)» [Długosii, 1876, P. 19].

Слід зауважити, що вигляд учасників ювілейної інсценізації Грюнвальдської битви суттєво різнився від того, що можна було побачити на полі 600 років тому не у сенсі достовірності, наявності тих чи інших зразків обладунків чи зброї. Найбільша різниця полягала в тому, що за числом повних комплектів «білої зброї», зразків найдосконаліших (на ті часи) конс-

трукцій шоломів тощо сучасні реконструктори, вірогідно, значно переважали своїх історичних попередників.

Справа в тому, що згідно писемних джерел хоругви складалися не лише з лицарів-копійників, але й з стрільців, причому у співвідношенні 1 : 2 [Kuczynsky, 1966; Nadolsky, 2003, P. 359—361]. Однак це вже має стосунок до певних особливостей власне самого реконструкторського руху, а не наукового відтворення озброєння давніх армій.

Питання про озброєння копійників та стрільців, його склад і вартість неодноразово і достатньо докладно розглядалося у багатьох працях [Kuczynsky, 1966; Nadolsky, 2003, *Uzbrojenie w Polsce...*, 1990]. В якості копійників виступали, як правило, землевласники різного ступеня заможності, а стрільцями — люди з їх почту.

Можна спробувати скласти на підставі викладених вище загальних положень приблизний перелік особового складу київської хоругви, маючи на увазі наступне відтворення певних персонажів:

1. Командир хоругви;

2. Хорунжий;

3. Копійники різного ступеня заможності: пани, бояри різної етнічної належності — русини, литвини, татари, воїни з гарнізонів, князівські дружинники;

4. Стрільці різної етнічної належності і з різною зброєю: русини, литвини (лук, арбалет) і татари (лук).

Таким чином для відтворення лише військової частини хоругви слід реконструювати комплекти озброєння принаймні для 12—14 персонажів. Аби картина була повною, то до цього переліку слід додати супроводжуючих осіб, які виступали в обозі — слуг, візників. Є підстави вважати, що це завдання досить складне і може вимагати чималого часу і зусиль.

Реконструкція відбувається у кілька етапів, які передбачають визначення персоналії / статусу об'єкта, складання переліку комплекту озброєння, пошук відповідних прототипів, встановлення технології виготовлення зразків, пошук (розробка) креслень, практична робота по відтворенню. Окремі компоненти, як правило, замовляються у відповідних фахівців на підставі поданої документації. В процесі роботи та по її завершенню можливе обговорення із фахівцями та зацікавленими особами.

Нижче ми наведемо приклади реконструкції лише кількох персонажів із наведеного вище переліку, щоб дати уявлення про можливі результати роботи. Йдеться про пана литовського походження, боярина-русина, та стрільця — арбалетника. Ми торкаємося лише комплектів зброї та захисних обладунків, залишаючи при цьому поза межами нашого дослідження питання реконструкції одягу, спорядження, предметів побуту, необхідних у поході, які являють собою окрему, не менш складну тему.

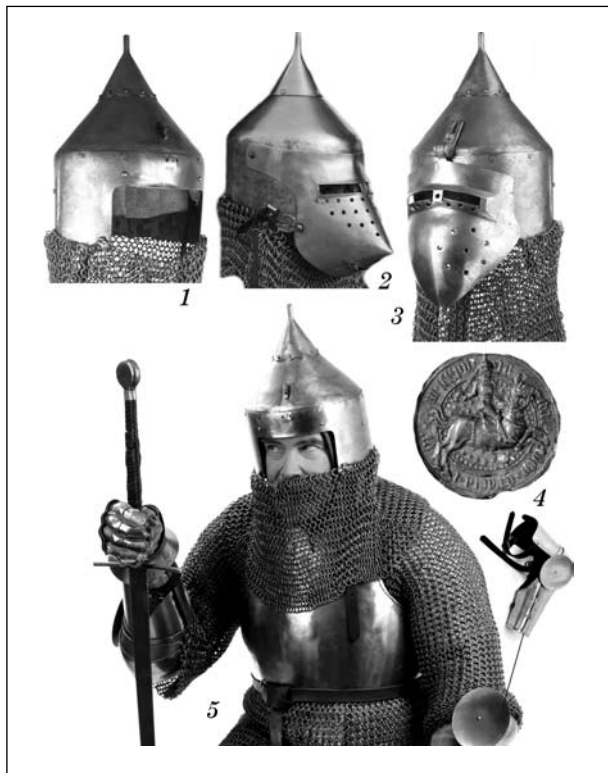

Рис. 3. Пан з Київщини (реконструкція): 1—3 — варіанти шолома; 4 — князівська печатка ВКЛ із зображенням подібного шолома; 5 — обладунок та озброєння пана з Київщини (фрагмент)

Пан з Київської землі (рис. 3). За визначенням Яковенка до числа панів входили особи, які вирізнялися з решти знаті походженням, отчинним характером землеволодіння, наявним майновим становищем (не завжди), часто обіймали важливі державні посади. Їх чисельність могла сягати приблизно чверті кількості благородного стану [Яковенко, 2008, с. 158—159, 166]. На Київщині відомі панські родини, які тримали землю з часів князів Ольгерда та Вітовта [Яковенко, 2008, с. 168]. Враховуючи майновий статус та положення в суспільстві, представники групи «панів» складали найкраще озброєну частину війська. Вони могли дозволити собі цілком сучасне спорядження та зброю, в тому числі «західного» зразка. В той же час це озброєння могло мати певні особливості відповідно до етнічної належності пана, наявності певних речей (часом архаїчних) в арсеналі, тощо. Відповідно до цих міркувань і було підібрано комплект озброєння для «пана з Київської землі».

Захисне озброєння: шолом типу «шікельхуб» із забралом; кольчуга, нагрудник, латний захист рук та ніг, латні рукавиці, щит — павеза. Зброя: спис-сулиця, півтораручний меч, кинджал.

Шоломи подібного типу зображено на князівських печатках ВКЛ, відомі за знахідками на території Орденської держави (місцева назва «pekilhub»), а також Східнолі Європи

(Біла Калитва, Торжок) (рис. 2, 1, 3). Зображення воїнів у подібних шоломах відомі також за мініатюрами Радзивілівського літопису, які, проте, датують більш пізнім часом.

Походження подібних шоломів дослідники пов'язують як із впливами балтських племен [Бохан, 2002, с. 36], так і східними — монголо-татарськими [Горелик, 2003, с. 231—240]. Існує також думка, що циліндро-конічні шоломи хоча і постали в свій час під східними впливами, однак є «продуктом загальноєвропейських процесів розвитку військової справи і захисного спорядження» [Жуков, 2005, с. 228].

Технологія виготовлення — кування (конічний купол, нижня циліндрична частина із вирізом для обличчя, шпиль) з наступним поєднанням клепками впотай або пайкою (рис. 3, 1).

Захист шиї та плечей забезпечував авентайл (бармиця), закріплений в нижній частині шолома. При відсутності забрала авентайл захищав нижню частину обличчя. Відомі випадки оснащення шоломів цього типу, які датують кінцем XIV — початком XV ст., забралами різних типів [Wasiak, 2009]. В даному випадку встановлено кріплення типу «клапвізор» і забрало із горизонтальною оглядовою щілиною, яке має одну перетинку посередині. Як варіант можливе встановлення забрала типу «собачий писок» на двох шарнірах (рис. 3, 2—3).

Корпус захищено кольчугою, захист посилено нагрудником (рис. 3, 5). Кольчуги з території ВКЛ та Київщини зокрема відомі за знахідками фрагментів під час археологічних розкопок. Для даного періоду відомо про застосування нагрудників для посилення захисту. Порівняно невисока вартість (20 грошів) проти ціни кольчуги, яка складала від 96 до 480 грошей, робила їх досить доступним, як на той час, видом захисного озброєння [Uzbrojenie w Polsce..., 1990, S. 340, tabl. 9]. Технологія виготовлення: кування, загартування. Кріплення за допомогою трьох шкіряних ременів.

Використання латного захисту рук та ніг ґрунтується на писемних джерелах стосовно придбання комплектів для відряджених у Київ вояків [Rachunki dworu..., 1896], даних про вартість комплектів [Uzbrojenie w Polsce..., 1990, S. 340, tabl. 9]. Так ціна повного комплекту латного захисту кінцівок на початку XV ст. становила від 2—2,5 до 3—3,5 гривень залежно від якості, а також місця виготовлення. З рахункових книг короля Ягайла відомо про дарування різним особам подібних обладунків. Подібний королівський подарунок (оцінений у 2,5 гривні) було зроблено у 90-ті роки XIV ст. королівському пушкарю Зброжку, направлено-му до Києва [Rachunki dworu..., 1896].

Викладене вище робить вірогідним використання подібних захисних засобів — нагрудників, латних конструкцій для рук та ніг — принаймні найзаможнішими представниками

Рис. 4. Руський боярин з Київщини(реконструкція): 1—3 — відтворення шолома; 4 — наруч; 5 — боярин у захисних обладунках, з щитом та списом

військової еліти Київщини. Зразком для виготовлення даного комплекту слугував латний захист кінцівок, відомий за іконографічним та археологічним матеріалом. Технологія виготовлення — кування. Кріплення наплічників — за допомогою ременів з пряжками, а також тонких шкіряних ремінців, пришитих до одягу під кольчугою. Захист ніг у верхній частині закріплено аналогічним чином до одягу під кольчугою, решта — ременями з пряжками.

Описаний вище комплект захисного озброєння міг бути також надбаний впродовж тривалого часу — в якості трофея, подарунку. Пан з київської землі цілком міг собі дозволити замовлення обладунку у майстернях, приміром, Кракова. Для підтримання захисного озброєння у стані бойової готовності пани могли мати у своїх володіннях майстерню, здатну забезпечити поточний ремонт. Рештки подібної майстерні XV ст. було досліджено свого часу Л. Виногородською у Брацлаві [Виногородська, 2004, с. 80—82].

Рис. 5. Стрелець-арбалетник з почту пана (реконструкція): 1 — шолом з бармицею; 2 — наруч; 3 — арбалет та болти, вістря болта; 4 — арбалетник у обладунках, готовий до пострілу

Вірогідно, саме подібним чином озброєні вершники і були поставлені князем Олександром-Вітовтом на чолі «клинів», які він уряджав шостого липня 1410 року, незадовго до Грюнвальдської битви.

Руський боярин з Київської землі — копейник (рис. 4). Більшість військовозобов'язаних із Київщини складали руські бояри. Відповідно до майнового стану і обсягу «служби» вони мали вирушати на війну у супроводі двох стрільців як копейники, або ж одноосібно — «з списом і щитом».

Для цієї категорії воїнів більш типовим можна вважати збереження «східних» (в тому числі місцевих) традицій. Цю обставину можна пояснити наступними міркуваннями: впродовж тривалого часу на Київщині, на той час прикордонному регіоні ВКЛ, було вироблено комплекти озброєння, найбільш пристосовані до місцевого театру бойових дій та найбільш вірогідного супротивника, в ролі якого у другій половині XIV — XV ст. виступали військові сили татарських правителів та Великого князівства Московського.

Захисні обладунки мали забезпечувати свого господаря від ворожих стріл та шабель,

лишаючись при цьому достатньо легкими. Шолом без забрал, з бармицями, забезпечували власнику достатньо добрий огляд поля бою, необхідний для прицільної стрільби з лука та спостережень за маневрами супротивника. В якості іконографічного джерела використано зображення з «Київської псалтирі» (рис. 2, 4—6), яку датують 1397 р. [Вздорнов, 1978].

Пропонована нами реконструкція комплекту озброєння руського боярина включає: шолом, кольчугу, наручі, круглий щит, шаблю, сокиру та спис-сулицю.

Шолом сферо-конічний, відкритого типу, відтворений за прототипом, знайденого біля м. Торжок (РФ), який відповідає періоду початку XV ст. Технологія виготовлення — кування, клепка впотай (рис. 4, 1—3).

Бармиця (кольчужна), яка захищає ший та частково обличчя, закріплена за допомогою шкіряного підвісу. Він, у свою чергу, закріплений на шоломі скобами (вервелами). За археологічними знахідками відомі також варіанти кріплення бармиці до підшоломника [Толочко, 2003, рис. 46]. Відомі випадки прикрашання бармиці вставками із мідних кілець. Захист підсилено набивним підшоломником з пелериною.

Наручі двостулкові, східного типу, в якості прототипів використано археологічні матеріали [Толочко, 2003, рис. 47, 1—2]. Технологія виготовлення: кування, кріплення частин на завісах. На руці наручі закріплено ремнями з пряжками (рис. 4, 4).

Круглий щит прототипом має зображення із «Київської псалтирі». Там показано щити подібної форми, пофарбовані у червоний колір. Виготовлений з дерева, форма — конічна. Центр посилений умбоном, виготовленим із заліза. На нього могли приймати в бою удар списа та рублячої зброї. Наявність довгого ремня дає змогу в разі необхідності, носити щит на спині.

Шаблю відтворено на підставі археологічних знахідок другої половини XIV — першої половини XV ст. В цей час вони, на думку дослідників, хоча і не витіснили меч, але у східних регіонах ВКЛ могли з ним конкурувати і були поширені насамперед серед татар, яких було чимало серед підданих Великого князівства. Технологія: кування, гартування. Довжина клинка близько 90 см.

Спис (рогатина) відтворений за археологічними знахідками другої половини XIV — першої половини XV ст. [Беляева, 1982; Беляева, Кубишев, 1995]. Подібна зброя могла використовуватися як на війні, так і на полюванні. Вістря ромбоподібне в перетині, довжина 40 см (відомі вироби довжиною понад 50 см. Така форма давала змогу наносити ефективні колючі та рублячі удари. Технологія: кування, гартування. Держак, довжиною 1,8 м, виготовлено з твердого дерева. Відносно невелика довжина

держака давала змогу використовувати подібні списи як металю зброю.

На разі ми не маємо однозначних відомостей про участь бійців з Київщини у військових діях проти Ордену до Грюнвальдської битви. Візуальне порівняння вигляду важко озброєного лицаря у шоломі із опущеним забралом і захищеного кольчугою боярина у відкритому шоломі на перший вигляд не залишає сумніву у тому, хто має вийти переможцем у двобої. З іншого боку, на думку польських дослідників, озброєння руських бояр наприкінці XIV — на початку XV ст. не було «гіршим» порівняно до західноєвропейського, воно «було іншим» і так само добре забезпечувало своїх господарів.

Однак це зауваження діє лише у випадку, коли військо застосовується на полі бою відповідним чином. Перебіг Грюнвальдської битви показав, що хоругви ВКЛ не змогли витримати удару важко озброєних клинів війська, очолюваного маршалом Ордену Фрідріхом фон Валленродом. Так сталося не в останню чергу саме через різницю в озброєнні — лави польського війська, озброєного аналогічним чином, хоругви Куно фон Ліхтенштейна не змогли розладнати. Однак ті ж самі воїни з хоругв ВКЛ пізніше добре зарекомендували себе під час оточення та переслідування ворога.

Стрільць-арбалетник з почту пана (рис. 5). Маючи відповідні зобов'язання, пан або боярин повинен був виставити в похід не менше двох кінних «стрільців». Їх озброєння забезпечувалося коштом, або із арсеналу господаря [Nowakowski, 2004] та залежало значною мірою від заможності останнього. Його особливості визначалися також етнічною належністю пана та його уподобаннями і традицією. Наприклад, вже у другій половині XIV ст. зафіксоване широке використання арбалетів військом ВКЛ, в тому числі і у польових битвах. Знахідки вістрів арбалетних стріл XIV—XV ст. та частин арбалетів на Київщині можуть свідчити про використання цієї зброї місцевими військовими формуваннями.

Стрільці не мали комплекту, характерного для «кошійничого озброєння». Це стосувалося насамперед меншої кількості обладунків, відсутності списа і наявності простішої (корд, сокира) зброї ближнього бою, і, звичайно, вирізнялися також меншими розмірами бойових коней.

Пропонована реконструкція комплекту стрільця включає шолом, кольчугу, наручі, щит, арбалет, меч та кинджал (рис. 5).

В якості прототипа шолома використано зразок із зброярні князів Радзивіллів у Несвіжі (рис. 2, 2). Його датують XIV—XV ст. [Бохан, 2003, с. 6]. Дослідники звертали увагу на його подібність до т.зв. «тюрбанних шоломів» східного зразка та вірогідність переробки даного виробу із захопленого на війні. Технологія: куван-

ня, монтування окремих частин — купола та циліндричної частини і наносника клепами впотай. Набивний підшоломник приклепано до купола (рис. 5, 1). Комплектується бармицею, яка прикриває шию та частково — обличчя. Бармиця закріплена на шоломі, як варіант — може кріпитися до шкіряного підшоломника.

Кольчугу одягнуто на захисний одяг, виготовлений з кількох прошитих шарів тканини. Захист передпліч — прості латні наручі, закріплені кожен парою ременів з пряжками (рис. 5, 2). Додатковий захист — простий трикутний щит-тарч з довгим ременем, який дає змогу в разі потреби носити щит на спині.

Арбалет (рис. 5, 3) із композитною дугою, виготовленою з кількох проклеєних шарів дерева. Для захисту від вологи дуга обмотана на клею шаром тканини і вкрита шаром стійкого лаку. Дуга на ложі закріплена за допомогою мотузки (конопля). Тятиву скручена з натуральних ниток — конопля. Натягування тятиви — за допомогою металевого гака, закріпленого на поясі. Арбалетні болти: дерево, куті залізни вістря, призначені для враження супротивника у металевих та набивних обладунках, носили на поясі у шкіряній сумці.

Реконструкція стрільця-лучника з почту руського боярина може включати подібний комплект озброєння із заміною арбалета на лук татарського зразка, меча на бойову сокиру та відповідний підбір типів шолома і наручів (використаних у частині, присвяченій руському боярину).

Викладені вище приклади реконструкції не можуть бути достатньо досконалыми, в першу чергу через недостатню джерелознавчу базу.

На жаль, відсутність презентативного археологічного матеріалу XIV—XV ст. з території Київщини звужує можливості і примушує на разі залучати дані з інших територій. Однак слід мати на увазі, що історична Київська земля у вказаний період мала межі, відмінні від сучасної Київської обл. — на північному сході вона місцями виходила практично на сучасні кордони України, а на заході часами сягала Південного Бугу або і Дністра. Так само іншими були кордони на півночі і, особливо, на сході.

Тим не менш розпочата реконструкторська робота має певні перспективи, враховуючи необхідність відтворення інших персонажів з військового минулого Київщини XIV—XV ст., визначених у даній праці. 2012 року широко буде відзначено 650-річчя битви на Синіх Водах, з перемогою в якій пов'язане відновлення Київського князівства під владою нащадків Великого князя Ольгерда. Певна частина вже зробленого може бути використана для заходів, пов'язаних із цією знаменною датою, в тому числі із вірогідною інсценізацією битви на Синіх Водах, робота над якою вже розпочалася.

Беляева С.А. Южнорусские земли во второй половине XIII — XIV в. — К., 1982.

Беляева С.О., Кубишев А.И. Поселення Дніпровсько-го Лівобережжя X—XV ст. — К., 1995.

Бохан Ю.М. Структура войска Вялікага княства Літоўскага ў другой палове XIV — XV ст. // *Castrum, urbis et bellum*. — 2002. — С. 79—89.

Бохан Ю.М. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV — канца XVI ст. — Мінск, 2002.

Бохан Ю.М. Зброя Вялікага княства Літоўскага 1385—1576. — Мінск, 2003.

Бохан Ю. Ваяры Грунвальдскай бітвы. — Мінск, 2010.

Вздорнов Г.И. Исследование о Киевской Псалтири. Киевская Псалтирь. — М., 1978.

Виноградська Л.І. Археологічні дослідження на замчищі у смт.Брацлав Вінницької області в 2003 р. // *АВУ 2002—2003 рр.* — 2004. — С. 79—83.

Відейко М.М. Грюнвальд, Хоругви зі Сходу. — К., 2010.

Горелик М.В. Шлемы и фальшионы: два аспекта взаимодействия монгольского и европейского оружейного дела // *Степи Евразии в эпоху средневековья*. — 2003. — Т. 3. — С. 231—244.

Бумбалаускас А., Марзалюк І., Черкас Б. Грюнвальдська битва — битва народів. — К., 2010.

Длугош Я. Грюнвальдская битва (перевод с латинского). — Москва; Ленинград, 1962.

Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. — Белая Церковь, 2007.

Жуков К.А. К истории шатровидных шлемов на Руси XIII—XV вв. // *Куликово поле и Юго-Восточная Русь в XII—XIV вв.* — 2005. — С. 216—234.

Микитишин В.О. Військова справа в Україні у другій половині XIV — першій половині XV ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 2003.

Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. — СПб, 2003.

Томашевський А. Середньовічна овруцька волость і феномен овруцької околичної шляхти // *Наук. зап. з укр. історії: Зб. наук. ст.* — 2008. — Вип. 20. — С. 466—489.

Черкас Б. Східні хоругви ВКЛ у битві — втікачі чи звитяжці? // *Грюнвальдська битва — битва народів*. — К., 2010. — С. 120—121.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008.

Długosii Joannis Historiae Polonicae libri XII. — Cracoviae, 1876. — Т. XIII.

Głosek M. Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich, Warszawa — Łódź 1996. — 143 s.

Kuczynsky S.M. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409—1411. — Warszawa, 1966.

Nadolsky A. Grunwald 1410. — Warszawa, 2003.

Nowakowski P.A. Średniowieczne arsenale w prywatnych zamkach polskich gycerzy // *Archeologia Historica Polona.* — 2004. — Т. 14. — С. 211—222.

Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420 // *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia.* — 1896. — Т. XV.

Rajewski Z. Archeologia w poszukiwaniach Grunwaldu // *Z otchłaniu wieków.* — 1963. — XXIX. — *Zeszyt 2.* — S. 114—118.

Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350—1450. — Łódź, 1990.

Wasiak W. Identyfikacja średniowiecznych przedstawień ikonograficznych z realnymi egzemplarzami broni, na przykładzie

wyobrażenia hełmu typu pekilhube z polichromii w kościele św. Andrzeja w Strzelnikach koło Brzegu // *Broń i wojna w dziejach człowieka.* — 2009. — S. 117—131.

Wolski K. Polski pola bitew w świetle archeologii. — Raciborz, 2008.

М. М. В і д е й к о

ВОПРОСЫ РЕКОНСТРУКЦИИ ВООРУЖЕНИЯ УЧАСТНИКОВ ГРЮНВАЛЬДСКОЙ БИТВЫ: КИЕВСКАЯ ХОРУГВЬ

Этнический состав представителей военной прослойки Киевской земли в начале XV в. отличался разнообразием в силу ее пограничного статуса. Следствием этого разнообразия было использование различных образцов вооружения. В доспехе уживались «восточные» традиции (типы шлемов, широкое использование кольчуг, восточных типов бригантинных доспехов, возможное использование архаического ламелярного доспеха, сабель, определенных типов топоров, татарских луков) с «западноевропейскими» (шлемы-бацинеты, нагрудники, латная защита рук и ног, мечи, арбалеты) и «литовскими» (шлемы-«шкельхубь», щиты-павезы).

М. М. W i d e j k o

RECONSTRUCTION OF WEAPONS OF PARTICIPANTS OF THE GRUNWALD BATTLE: THE KYIV GONFALON

On July, 15, 1410 the united forces of the Polish Kingdom and Grand Duchy of Lithuania won a great victory over the forces of the Teutonic Ordnsstaat. This event for the last ten years become popular between reenactors from many European countries. Ukrainian groups take part in Grunwald battle inscenization for many years. Most participants tried to reproduce as closely clothes, armor and weapons of participants of the battle.

Careful study of photographs and experience from mentioned above event showed that despite the withdrawal in 2010 on the battlefield «Galician banners», the most of the Ukrainian (and not only Ukrainian) reenactors have not true imagination about the warfare of the military forces from territory of Rus, which in XV century was divided between the Polish Kingdom and Grand Duchy of Lithuania.

On the other hand, the study of professional literature in the field of Archeology and History of Medieval warfare, a number of written sources show that the issue needs further study. This article is an attempt to develop some principles for the reconstruction of «Kyiv Gonfalon», mentioned in written sources related to Grunwald battle. We want also to present show some examples of their possible implementation in reconstruction of the local warfare complexes.